

الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی، سیر تحول مفهومی و شاخص‌های کامل‌کننده چشم‌انداز آینده

سجاد طالبی^۱

چکیده

مفهوم ایرانی-اسلامی پیشرفت سه مرحله تطور مفهومی را پشت سر گذارده است. این مراحل یک سیر تکاملی را طی کرده و از سطح شعائری-ظاهری به سطح عمیق‌تر محتوایی-کمی رسیده و از سطح محتوایی به سطح پیشرفته‌مبنایی-کیفی نائل آمده است. در این مقاله ضمن بررسی این سطوح، برخی از مهم‌ترین شاخص‌هایی که باید در چشم‌انداز آینده الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، جهت تداوم روند تکاملی و تعالی جویانه آن مورد اتمام قرار گیرد، بررسی شده است. این شاخص‌ها که ناظر بر سطوح کلان تعالیم و معارف اسلامی و سنت‌های ثابت الهی می‌باشد، عبارت‌اند از: توجه به خیر عموم بشریت، ماهیت دو بعدی روحانی-جسمانی انسان و انسان‌شناسی اسلامی، اهتمام به حفظ محیط زیست بشر، توجه به این اصول که هدف، وسیله را توجیه نمی‌کند و اینکه اقتصاد هدف‌غایی نیست، رعایت اصول انصاف و حسن نیت و التزام عملی به مجموعه قوانین و قواعدی که دین مبین اسلام به عنوان حدود مجاز فعالیت‌ها تعیین کرده، به عنوان تنها مسیر پایدار پیشرفت ایرانی-اسلامی در ابعاد مادی و معنوی.

واژه‌های کلیدی: مفهوم پیشرفت، اسلام، الگوی ایرانی-اسلامی، تعالیم الهی-اسلامی، شاخص‌ها، الگوهای غربی

۱. مقدمه

جوامع مختلف به تناسب آداب و رسوم، فرهنگ‌ها و سنت‌های خود به دنبال طراحی و اجرای مدل‌های توسعه بومی هماهنگ با مجموعه‌های ارزش‌ها و ارزش‌های خویش بوده‌اند. در این میان در ایران اسلامی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، دانشمندان و متفکرین برجسته‌ای از نخستین روزهای

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق علیه السلام

Email:imamehazer@gmail.com

پیروزی و حتی سالهای پیش از پیروزی انقلاب اسلامی روش‌هایی را برای این الگوی اسلامی-ایرانی آینده مد نظر داشتند. در این بین نامهای استاد شهید مرتضی مطهری و آیت الله شهید دکتر محمد حسین بهشتی از درخشندگی بیشتری برخوردار است. در هر حال علیرغم حمایت‌های مسئولان جمهوری اسلامی به دلیل عدم یکپارچگی طراحی الگوی پیشرفت بومی و بحران‌های ابتدای انقلاب این امر به شکل منسجم پیگیری نشد و به نتیجه مطلوب نرسید. طبعاً سیر تحول مفهوم پیشرفت اسلامی-ایرانی رو به تکامل و تعالی بوده است که ضمن بررسی، پیشرفت‌های آن‌ها برشمرده می‌شود و چشم اندازهای آینده و ملزومات تکمیل این سیر تکاملی به عنوان شاخص‌های پیش روی ما که نیازمند اهتمام جدی هستند، عنوان می‌گردند.

۲. مفهوم اولیه پیشرفت اسلامی-ایرانی

مفهوم اولیه پیشرفت در چهارچوب الگوی اسلامی-ایرانی به دلیل مشخص نبودن مسیرها و موانع راه و ابزارهای مجاز و غیر مجاز این مسیر مبهم و ساده می‌نمود. برداشت‌هایی سطحی و گاه التقاطی و ناخالص به مدل توسعه اسلامی-ایرانی بروز می‌شد و در درون اندیشمندان نیز تضاد فکری و تباین اندیشه‌ها به وضوح قابل رویت بود. گرچه در این مرحله اقدامات ابتدایی و ساده‌ای صورت پذیرفت؛ نظیر درج عبارت «بسم الله الرحمن الرحیم» و سخنان امامان علیهم السلام در ابتدای کتاب‌ها یا بالای سردر ساختمان‌ها، دانشگاه‌ها و کارخانه‌ها؛ توجه به ظواهر امور و دستورات اجتماعی-فرهنگی اسلامی و ...، اما نباید از نظر دور داشت که این مرحله جزیی از فرآیند تحول و تکمیل مفهوم پیشرفت، نقش و اهمیت خود را داشته و زمینه ساز برداشتن گام‌های بعدی و تحولات متعالی تری در آینده شده است.

۳. مفهوم ثانویه پیشرفت اسلامی-ایرانی

در این مرحله عمق کار فکری-تحلیلی بیشتر شده، اقدامات مهم تری صورت گرفته و اندیشه‌های ژرف تری مطرح گردیده است. توجه به محتوا از شاخصه‌های اصلی این دوره است. در کنار توجه به ظواهر و شعائر که در جای خود مطلوب، بلکه از ملزومات مورد توصیه دین مبین اسلام هم بوده است، اندیشه، خوراک فکری و محتواهای علمی مورد بازبینی و تدوین قرار گرفتند. برای نمونه می‌توان به شکل‌گیری ستاد انقلاب فرهنگی به فرمان رهبر انقلاب اسلامی و تشکیل سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها «سمت» اشاره کرد. این سازمان کوشید با بهره‌گیری از برجسته‌ترین متفکران و اساتید حوزه‌های مختلف علمی کتب و متون دانشگاهی مورد نیاز را با رویکردی اسلامی و

انقلابی طراحی و تدوین نماید. این مرحله یک گام به جلو در فرآیند تحول مفهوم پیشرفت اسلامی-ایرانی محسوب می‌گردد.

در حوزه اقتصادی مفاهیمی مانند قطع وابستگی، خودکفایی، خرید کالای ایرانی و ... مطرح شدند. بسیاری از صنایع و کارخانه‌های ایران تولیدات خود را از سر گرفتند و نیازهای داخلی را تأمین کردند، کارخانه‌ها و صنایع جدیدی احداث شد و حتی در بسیاری از حوزه‌ها به مرز صادرات رسیدیم. اشتغال و به کارگیری نیروی کار ماهر و تحصیلکرده جوان ایرانی که حالا در دانشگاه‌های ما با رویکردی تا حدودی دینی و اسلامی شده تربیت شده بود، مورد نظر قرار گرفت. میزان تولیدات افزایش یافت. در حوزه صنایع دفاعی در اثر تحریم‌های دوران جنگ تحمیلی پیشرفت‌های چشمگیری حاصل شد.

۴. مفهوم پیشرفته پیشرفت اسلامی-ایرانی

در مرحله سوم ما شاهد تولید یک مفهوم پیشرفته از پیشرفت اسلامی-ایرانی هستیم. در این مرحله ما با گذر از سطوح ظاهری-شعائری و محتوایی-کمیتی وارد سطح تحول مبنایی-کیفی می‌شویم. توجه و اهتمام به اصول و مبانی پیشرفت اسلامی-اسلامی و تحول در این مبانی و اصول از شاخص‌های مرحله پیشرفته تحول مفهومی پیشرفت است. لزوم تبیین پایه‌ها و ریشه‌های پیشرفت بومی اسلامی-ایرانی با مدل‌های توسعه غربی مورد تأکید قرار گرفت؛ این لزوم وجود تبیین فقط منحصر به ظواهر یا کمیت تولیدات فکری و صنعتی نمی‌شد، بلکه همزمان تبیین اصول، مبانی و اهداف الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت با مدل‌های غربی و شرقی مورد توجه قرار گرفت.

نام گذاری رهبر انقلاب اسلامی و انتخاب عبارت «الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت» حاوی بار معنایی و فکری بود. سالیان متمادی تمامی اندیشمندان اقتصادی، سیاسی و اجتماعی به دنبال توسعه^۱ (سیاسی-اقتصادی-اجتماعی) در کشور با همان اصول و مبانی مدل‌های غربی بودند. اعطای واژه «پیشرفت» به این الگو از سوی رهبر انقلاب اسلامی این تفکر و اندیشه را به تمامی مسئولین، اساتید و محققین کشور منتقل کرد که الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت دارای وجوه تبیین در اصول، مبانی و اهداف با مدل‌های توسعه غربی است؛ و این تبیین است که سبب اعطای واژه «پیشرفت» به این الگوی بومی می‌شود و رهبر انقلاب از به کار بردن واژه توسعه، عامدانه خودداری می‌نمایند. رشد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی چنانچه به مسائل فطری بشر و اهداف متعالی خلقت او اهتمام داشته باشد، درخور دریافت واژه «پیشرفت» می‌شود، اما اگر اینطور نباشد، همان بهتر که واژه «توسعه» برایش به کار رود.

^۱ Development

شاید بتوان با مثال‌های ساده این مطلب را در سطح پایین‌تر و قابل فهم‌تر، راحت‌تر توضیح داد. برای مثال یک کشور غربی هم سطح ما در سال، ۱۰۰۰ بشکه نوشابه تولید و به بازارهای داخلی و خارجی عرضه می‌کند، کشور ما که ابتدا سالانه ۲۰۰ بشکه نوشابه تولید می‌کرد با توسعه و تلاش فراوان به ۱۰۰۰ بشکه در سال و پس از مدتی به ۲۰۰۰ بشکه در سال می‌رسد و سالانه ۲ برابر کشور غربی مزبور نوشابه تولید و صادر می‌کند. اما با توجه به اینکه در تعالیم اسلامی تنها سود اقتصادی و بهره مادی ملاک نمی‌باشد، کشور ما تصمیم می‌گیرد همین مقدار تولید خود را یا بخش اعظم آن را تبدیل به یک نوشیدنی طبیعی و بی ضرر مانند دوغ نماید، تا رسالت جهانی و فطری دین را مد نظر قرار داده باشد؛ و به قیمت وارد آمدن آسیب به سلامت بشر به سود اقتصادی خود نمی‌افزاید. یعنی یک سطح رشد کرده و در محتوا نیز تغییر ایجاد می‌کند. این مثال ساده می‌تواند در تمامی سطوح کلان برنامه ریزی‌ها، هدف گذاری‌ها و چشم اندازها، تولید فکر و اندیشه بومی و ... تعمیم داده شود و تباین الگوی اسلامی را از الگوی مادی غربی آشکار نماید. به هیچ عنوان پذیرفته نیست که در الگوی اسلامی هم از تولید سیگار و انواع دخانیات در رشد اقتصادی جامعه استقبال شود. این مطلب در اولین شاخص از مجموعه شاخص‌های پیش رو که توجه به خیر عموم بشریت باشد، بیشتر تبیین می‌گردد.

۵. شاخص‌های چشم انداز آینده الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت

در این قسمت به مفاهیمی که شایسته است در سیر تکاملی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مورد توجه قرار گیرد اشاره می‌شود:

۵-۱. توجه به خیر عموم بشریت

در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت خیر عموم بشریت مورد توجه قرار می‌گیرد؛ همانطور که پیامبر عظیم الشان اسلام رحمتی برای همه بشریت بود و امیرالمؤمنین علی علیه السلام در منشور مالک، خطاب به مالک اشتر نخعی بیان می‌دارد که با مردم به صداقت و عطوفت رفتار نما، چرا که آنان یا برادر دینی تواند و یا در آفرینش همانند تو هستند. خداوند متعال در قرآن کریم نیز تمامی اهل کتاب را به سوی کلمه سواء فرا می‌خواند: «قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمه سواء بیننا و بینکم»^۱

^۱ آل عمران، ۶۴

فرق اصلی الگوی اسلامی با سایر الگوهای غربی در اهتمام داشتن الگوی اسلامی به جمیع ابناء بشر به عنوان مخلوقات ذات باری تعالی است که خداوند متعال از روح خود در او دمیده و شرافت انسان به دلیل همین نفخه الهی است. «و نفخت فيه من روحي^۱...»

۲-۵. انسان شناسی اسلامی

یکی از نقاط تمایز الگوی اسلامی با غیر آن، به انسان شناسی اسلامی بر می‌گردد. جهان مادی امروز به کالبد جسمانی انسان توجه داشته و آن را مورد مطالعه قرار می‌دهد و از درک بعد روحانی انسان عاجز است. در حالی که انسان در بینش اسلامی دارای دو بعد جسمانی و روحانی بوده، بعد جسمانی مرکب روح تلقی می‌شود. اما جهان غرب که از شناخت ماهیت و فهم چیستی روح درمانده، تنها به نسخه پیچیدن برای جسم انسان روی آورده، برای مثال پزشکان غربی برای انواع پیچیده بیماری‌های روحی و روانی تنها به تجویز قرص‌ها و داروهای سنگین متعدد روی می‌آورند، بدون آنکه برای روح انسان دارویی داشته باشند.

لذا الگوی اسلامی انسان را دوبعدی جسمانی-روحانی می‌بیند و همانطور که به تأمین نیازهای جسمانی او اقدام می‌کند، نیازهای روحانی او را از نظر دور نمی‌دارد. تجربه ثابت کرده است که معارف الهی و تعالیم انبیاء علیهم السلام بهترین دارو و پاسخ به روح انسان و عبودیت حق تعالی، بزرگ‌ترین دروازه پرواز روح آدمی است.

۳-۵. اهتمام ورزیدن به محیط زیست بشر

در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت محیط زیست از جایگاه و شأن بالایی برخوردار است. در این رویکرد کسب حداکثر سود به هر قیمتی حتی نابودی محیط زیست به هیچ وجه مد نظر و مطلوب نیست. در این الگو کسب سود متوازن و پایدار ضمن رعایت جوانب مختلف زیست محیطی مد نظر قرار می‌گیرد. پرهیز از آسیب زدن به طبیعت زیبای جهان که ودیعه و هدیه الهی به ماست در زمره اولویت‌های این الگو قرار گرفته و هرگز افزایش کمیّت تولید به بهای صدمه زدن به لایه اوزن، دریاها و جنگل‌ها و سایر منابع خدادادی مجاز دانسته نمی‌شود.

۴-۵. رعایت اصل انصاف و حسن نیت

ممکن است در مدل‌های غربی که تنها به افزایش سرمایه و منافع مادی می‌اندیشند، اصول انصاف و حسن نیت نادیده انگاشته شود؛ و در شرایط بحرانی، تحریم‌ها و انحصارها از فروش محصولات خود به

^۱ حجر، ۲۹

کشورهای مستضعف خودداری کنند یا مبالغ هنگفت و بسیار بیشتری را که ظالمانه باشد، طلب کنند. اما در الگوی اسلامی اصول انصاف و حسن نیت رعایت می‌شود نه فقط برای اینکه کاربرد اخروی دارد بلکه به تجربه ثابت شده که رعایت این اصول منافع مادی دنیوی نیز در پی دارد و باعث ثبات مشتری و خرید تضمینی تولیدات و ایجاد اعتماد متقابل و پایداری اقتصادی می‌شود.

۵-۵. التزام عملی به حد مجاز فعالیت‌ها

باید دقت شود که التزام به حدود و قوانین اجتماعی-اقتصادی اسلام در عرصه عمل حقیقتاً اجرایی شود و صرفاً در سطح شعاری باقی نماند. از جمله در این زمینه می‌توان به تعریف دقیق نظام اقتصادی اسلامی، بانکداری اسلامی، نظام روابط اجتماعی در اسلام، روابط بین‌المللی اسلامی و ... اشاره نمود. همانطور که رهبر انقلاب اسلامی نیز اشاره فرمودند صرف آوردن پسوند اسلامی در «جمهوری اسلامی» کافی نمی‌باشد و موجب فریب می‌گردد؛ بلکه باید در تمام سطوح زندگی مادی و معنوی بشر الگوهای اصیل و صحیح اسلامی در عمل به مقام اجرا گذارده شود.

۵-۶. هدف، وسیله را توجیه نمی‌کند

این الگو هرگز حاضر نخواهد بود با پایمال کردن حق دیگران، ظلم و بی‌عدالتی و یا تحقیر، فریب و نیرنگ به اهداف مادی خود برسد. همانطور که هدف در الگوی اسلامی پیشرفت منبعث از اهداف متعالی اسلامی است، ابزار و وسایلی که باید در مسیر رسیدن به این هدف یا مجموعه اهداف به کار گرفته شوند نیز به هیچ وجه نباید خارج از تعالیم الهی-اسلامی باشند. زیرا ابزار نامشروع هدف و نیت مشروع را هم آلوده، منحرف و غیر قابل تحقق می‌سازد. همچنین استفاده از ابزار نامشروع، باور اینکه این الگو به دنبال تحقق هدفی متعالی و مشروع است را نیز با تردید جدی روبرو می‌نماید.

۵-۷. اقتصاد هدف نیست

در تمامی این تکاپوها و تلاش‌های مستمر و با نیت خالص، باید افق‌نهایی را بالا و جامع دید، هدف متعالی اسلام برای بشریت، قرب به خدا، پرواز به سوی صفات خداوند و تبلیغ، ترویج و گسترش تعالیم انسان‌ساز الهی است و اقتصاد می‌تواند یکی از بهترین ابزارها برای ارتباط با سایر ملل و اقوام باشد. در همین مبادله‌ها و تعاملات اقتصادی است که سایر ملل با عقاید و باورهای ایمانی مسلمین آشنا می‌شوند و در صورت فراهم بودن شرایط و ظرفیت‌ها می‌شود آنان را جهت آشنایی بیشتر با دین مبین اسلام آماده کرد و در نهایت زمینه پیوستن آنان به خیل عظیم جامعه ایمانی اسلامی را فراهم

آورد. در قرون گذشته و عصر رونق تمدن اسلامی، مردمانی در سرزمین‌های دوردست شرق و غرب عالم، به واسطه همین رابطه تجاری و اقتصادی با مسلمین، عقاید و باورهای آن‌ها را قابل قبول و متعالی یافتند و خود با اراده خویش، این الگوی کمال بخش زندگی را برگزیدند.

۶. نتیجه‌گیری

الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت از یک روند تکاملی و رو به جلو برخوردار بوده است. این واقعیت خود را در گذار مفهوم پیشرفت اسلامی-ایرانی از مرحله اولیه تا پیشرفته نشان می‌دهد؛ که سطوح شعائری-ظاهری و محتوایی-کمی را طی نموده و به سطح مبنایی-کیفی رسیده است. این روند تعالی جویانه و پیش رونده نوید آینده روشن و درخشانی را برای اجرایی شدن الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت در تمام سطوح کلان اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، دفاعی و فرهنگی می‌دهد. البته این آینده روشن ملزوماتی نیز دارد که باید مورد اهتمام و توجه جدی قرار بگیرند. برخی از این ملزومات در قالب شاخص‌هایی مورد بررسی قرار گرفت. توجه به خیر عموم بشریت، انسان شناسی اسلامی، التزام عملی (غیر شعاری) به حدود مجاز فعالیت‌ها که پرودگار هستی تعیین فرموده‌اند و برخی مسیرها را ممنوع اعلام کرده‌اند، اهتمام به محیط زیست بشر، انصاف و حسن نیت، هدف نبودن اقتصاد و اینکه هدف، وسیله را توجیه نمی‌کند؛ از مهم‌ترین شاخص‌های ارائه شده جهت پیشبرد روند تکاملی این الگو و حفظ فرآیند جامع تر شدن آن است.

منابع و مأخذ:

۱. قرآن کریم
۲. شریف رضی، ترجمه محمد دشتی (۱۳۸۶)، نهج البلاغه، چاپ اول، تهران، انتشارات سیره.
۳. الکلینی، محمد بن یعقوب (ثقه الاسلام)، الکافی، ج ۱، باب ما جاء فی الاثنی عشر و النص علیهم، بی جا، بی تا.
۴. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۸)، فقه سیاسی (حقوق معاهدات بین المللی و دیپلماسی در اسلام)، چاپ ششم، تهران، انتشارات سمت
۵. روشنای علم، مروری بر بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی پیرامون دانش و تولید علم (۱۳۹۰)، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی
۶. علیخانی، علی اکبر (۱۳۸۸)، پژوهشنامه علوم سیاسی، نسبت حق، عدالت و رضایت عمومی در اندیشه امام علی علیه السلام، سال چهارم، شماره ۳، تابستان ۱۳۸۸، تهران، انجمن علوم سیاسی ایران.

